

*Попик М.М.,
аспірант кафедри економіки підприємства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОМИСЛОВИМУ КОМПЛЕКСІ

Анотація. У статті досліджено вітчизняний і зарубіжний досвід інтеграційних процесів у промислово-му комплексі. Проаналізовано основні етапи розвитку означених процесів у світовій практиці. Виявлено галузеві особливості горизонтальної і вертикальної інтеграції підприємств. Визначено основні проблеми, які сповільнюють інтеграційну активність у вітчизняній промисловості.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні процеси, етапи розвитку інтеграційних процесів, вітчизняний і зарубіжний досвід інтеграції, промисловий комплекс.

Постановка проблеми. Протягом ХХ століття проблеми економічної інтеграції викликали активний науковий і громадський інтерес. Низка дослідників вважала цей процес одним з визначальних напрямів економічного зростання (конкуренція на ринку забезпечувала перехід компанії в руки ефективних керівників), тоді як інші стверджували, що в злитті, поглинанні чи об'єднанні підприємств немає особливих переваг (інтеграційні процеси здійснювалися для забезпечення стійких монополітичних позицій компанії, яка розширялася). Все це викликало активні суперечки про роль інтеграційних процесів у сучасній економіці та дискусії щодо оптимальних форм державного регулювання зазначених процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти проблеми інтеграції представлено в роботах К. Ерроу, Д. Норта, А. Мазаракі, Д. Росса, К. Румянцева, Р. Коуза, Т. Фролової, Д. Хейя, Ф. Шерера, М. Ярчук. Вагомий внесок у дослідження особливостей формування інтегрованих структур у вітчизняній промисловості здійснили В. Андрійчук, Ю. Барташевська, П. Гайдуцький, В. Дикань, Т. Дудар, Т. Колодяжна, Д. Малащук, В. Микитенко, Ю. Нестерчук, А. Оксак, В. Хаустова, І. Яненкова та інші науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї проблеми, більш детального вивчення потребує зарубіжний досвід розвитку інтеграційних процесів у промисловості.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити зарубіжний досвід розвитку інтеграційних процесів у промисловості з метою адаптації його позитивних аспектів до вітчизняної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз розвитку світової економіки з кінця ХІХ століття дає змогу виділити певні етапи розвитку інтеграційних процесів (ІІІ), які вирізняються своїми масштабами, а з часом стають все більш суттєвими. Конкурентне середовище, а саме його зміни, диверсифікація, глобалізація, науково-технічний та технологічний прогрес, лібералізація ринків, перманентно впливає на функціонування підприємства (галузі), змушує безперервно шукати можливості для інвестування, розробляти стратегії діяльності, слідувати тактиці зменшення витрат. Усі відомі у світі хвилі інтеграційних процесів з 1890-х років пов'язані саме з цими факторами.

Перший етап розвитку ІІІ датується завершенням економічної кризи в США 1887–1904 років. Інтеграційні процеси переважно відбувалися з таких мотивів: прагнення усунути конкуренцію та контролювати виробництво й постачання, тобто створити монополітичні умови, щоб установлювати ціни незалежно від конкуренції; використовувати «хижацьке» ціноутворення для витіснення конкурента з метою його подальшого придбання за низькою ціною; отримати фактори виробництва за низькими цінами; контролювати фінансові ресурси і суди, щоб працювати без правових обмежень. Більшість здійснених горизонтальних угод того часу привела до монополітичної структури ринку. Саме тому перший етап ІІІ відомий як епоха створення великих монополій. Прикладами цього є компанії «U.S. Steel», «Standard Oil Co.», «British American Tobacco», «General Electric Co.» [1].

Другий етап розвитку ІІІ (1916–1929 роки) був спричинений появою інвестиційного капіталу на фондових ринках після Першої світової війни разом зі сприятливою економічною кон'юнктурою. Цей етап характеризувався тезою «Злиття з метою створення олігополії». Основним інструментом угод на цьому етапі стали не тільки горизонтальні злиття, але й вертикальні (для отримання контролю над всім ланцюгом виробництва). Деякі галузі стали більш консолідованими, що привело до олігополітичної структури виробництва. Саме тому цей етап розвитку ІІІ характеризується як олігополітична хвиля ІІІ.

Третій етап розвитку ІІІ припадає на період 1965–1973 років. Серед основних причин злиттів і поглинань називають інтенсивне зростання цін акцій на фондових ринках, що дало змогу активно їх використовувати як засіб платежу в інтеграційних угодах. Внаслідок прийняття в 1950-х роках нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання ІІІ, значно скоротилася можливість для здійснення горизонтальних і вертикальних угод. Єдиною альтернативою для зростання компанії шляхом інтеграції стали конгломератні угоди. Тому третій етап розвитку інтеграційних процесів називають «періодом конгломератного злиття» [2].

Четвертий етап ІІІ (1981–1989 роки) характеризувався як «велике є прекрасним» («big is beautiful»). В цей час зростала кількість ворожих поглинань, а також відбувалося збільшення вартості інтеграційних угод. З'явилося поняття «корпоративний грабіжник» («corporate raider»). У цей період були розроблені багато методів запобігання ворожих поглинань та інноваційні механізми агресивного поглинання.

Основною особливістю п'ятого етапу (1992–2000 роки) стало отримання компаніями синергетичного ефекту від консолідації. Переважаючим видом в цей період стали горизонтальні злиття, але не в чистому вигляді, а як угоди між компаніями, що функціонують в тій самій галузі, але обслуговують різні ринки, які сьогодні між собою не конкурують («market extension mergers»).

Шостий етап (2003–2007 роки) – реорганізаційний етап, під час якого активізується процес консолідації ринків, а також спостерігається переважне використання класичних схем інтеграції, на відміну від попередніх етапів, під час яких переважали ворожі поглинання.

Сучасний етап розвитку інтеграційних процесів (з 2008 р. до сьогодні) характеризується стрибкоподібною тенденцією. Тривала криза Єврозони та загроза «фінансового обвалу» у США, а також спад у темпах зростання країн, що розвиваються, утримували компанії від активних дій щодо укладання інтеграційних угод [4]. Лише у 2014 році починаються активне нарощування злиттів та поглинань у світовій економіці, розширення інвестиційних вкладень у різні галузі. Згідно з оцінками окремих агентств обсяг угод у 2014 році склав 3,5 трлн. дол. США. У 2015 році обсяг таких угод був вищий на 43,6%, ніж у 2014 році, й нині є найвищим з часів різкого зростання кількості угод, що спостерігалось перед глобальною фінансово-економічною кризою. Згідно з даними агентства «Dealogic» кількість угод у 2015 році склала 48 124, сума яких за рік становила 5,0 трлн. дол. США [5, с. 11]. Найвизначнішими інтеграційними угодами цього періоду є такі: покупка «Philip Morris Intl Inc» компанією «Shareholder buyout» (вартість угоди – 112, 9 млрд. дол. США), злиття «General Motors Cert Assets» і «Vehicle Acquisition Holdings LLC» (42,9 млрд. дол. США), злиття «British American Tobacco» і «Reynolds American» (58 млрд. дол. США).

Аналізуючи розвиток ІІІ в історичному аспекті, дослідники вважають, що процеси злиття та поглинання – стратегія ризикована, складна і практично незворотна. Деякі з них зазначають, що немає суттєвої вигоди в тому, щоб здійснювати інтеграцію. При цьому менеджерів звинувачували в тому, що мотивом злиттів є їхня заробітна плата, яка залежить від розмірів компанії [6; 7]. Проте причини такої динаміки вбачаються абсолютно не в підвищенні ефективності об'єднаних компаній. Низка зарубіжних дослідників досі вважає, що в будь-якій сфері горизонтальної, вертикальної чи диверсифікованої інтеграції певні злиття пояснюються надлишковим оптимізмом менеджменту і переоцінкою наслідків довгострокового періоду [8].

Безумовно, історично і логічно першими формами інтеграції підприємств визначено об'єднання горизонтального характеру. В економіко-теоретичному сенсі це зумовлено первинністю процесів концентрації капіталу й експансією його найбільших представників. Окрім цього, горизонтальна інтеграція забезпечувала зростання виробництва і зниження витрат за рахунок ефекту масштабу, що забезпечувало умови для майбутнього розвитку і посилення власних позицій на ринку. Горизонтальна інтеграція не передбачає також змін характеру управління, підготовки управлінських кадрів тощо.

Така стратегічна орієнтація посилювалася і діями конкурентів: оскільки досягнуті на основі низьких витрат конкурентні переваги були для них легкодоступними, лідеру не залишалось інших варіантів дій, як інтегруватися далі.

Горизонтальна інтеграція тісно пов'язана з економічним циклом. На стадії економічного підйому у компанії з'являються сильна експансійна спокуса, прагнення використовувати загальногосподарську кон'юнктуру з метою посилення своєї ринкової позиції і забезпечення стійкого розвитку на майбутні періоди рецесії. Кризовий стан економіки також посилює прагнення до горизонтальної інтеграції: слабкі підпорядковуються сильним, маючи надію зберегти бізнес шляхом трансформації, сильні збільшують ринкову вартість з мінімальними витратами.

Однак такий підхід до оцінки місця і ролі горизонтальних тенденцій, незважаючи на їхню очевидну економічну логіку, потребує доповнення галузевого характеру.

Базові галузі економіки (в промисловості – це добувні та орієнтовані на обробку сировини, більшість підгалузей машинобудування, сільського господарства), як правило, розвиваються еволюційно, різкі зміни в технологіях відбуваються рідко, тому компанії впевнені в збереженні свого виробництва в незмінному вигляді впродовж досить тривалого періоду. Навіть технологічні зміни легко впроваджуються в рамках наявних структур і не супроводжуються суттєвою зміною характеру ринкових відносин, не потребують принципових інтеграційних змін.

Особливості технологічних змін посилюють наявні в цих галузях інтеграційні, зокрема горизонтальні, тенденції, а співіснування старих і нових технологій допомагає як успішно перебудовуватися, так і зберігати колишню структуру. Наприклад, сортиментна заготівля лісу з принципово новою системою машин змінює економічний масштаб ефективного розміру підприємств і об'єктивно вимагає посилення інтеграційних тенденцій; здійснення ж заготівлі за допомогою колишніх технологій дає змогу співіснувати великій кількості малих підприємств.

Що стосується високотехнологічних галузей, то тут ситуація розвивається по-іншому. Яскравим прикладом є зміни в комп'ютерній індустрії, які відбулися на рубежі 80–90-х років ХХ століття [9]. На відміну від інших галузей промисловості, комп'ютерна індустрія спочатку була організована за вертикальним принципом. Початком суттєвих змін характеру інтеграційних тенденцій стала розробка мікропроцесора. З його появою потужність персонального комп'ютера значно збільшилася, а сам мікропроцесор став використовуватися в усіх персональних комп'ютерах, що привело до їх масового виробництва. Саме це зумовило інтеграцію підприємств комп'ютерної індустрії (80-і – початок 90-х років), яка переважно мала горизонтальний характер. Компанії стали спеціалізуватися: вертикалі розпадалися на горизонтальні складові, всередині яких відбувалася досить швидка консолідація, а саме виробництво процесорів («Intel», «Motorola»), випуск комп'ютерів («IBM», «Dell», «Hewlett-Packard», «Compaq»), створення операційних систем («DOS», «Widows», «UNIX») і прикладних програм («Word», «Word Perfect»). Що стосується поширення та продажу цих продуктів, то цим займалися дилери, супермаркети, роздрібні та інтернет-магазини, пошта тощо.

Трансформація виробництва комп'ютерної техніки, панування горизонтальної інтеграції змінили характер конкуренції: суб'єкти кожного горизонтального сектору стали боротися за більшу частку ринку, конкурувати масштабом виробництва. Масштаб виробництва та маркетинг – два фактори успішного функціонування горизонтальних структур.

Е. Гроув зазначає: «Існує загальна тенденція переходу до горизонтальної структури в різних галузях промисловості і комерції. Оскільки бізнес стає все більш конкурентним, компанії змушені відступати до своїх «фортець» і спеціалізуватися, щоб стати кращими в тому сегменті, який вони в підсумку займають. <...> Завдяки пануванню функціональної спеціалізації горизонтальна індустрія зазвичай буває більш прибутковою, ніж вертикальна. Простіше кажучи, бути кращим в декількох сферах важче, ніж в одній» [9, с. 54].

Безперечність такого підходу обґрунтовується існуванням і розвитком не тільки вертикально інтегрованих, але й диверсифікованих структур. Однак базові галузі економіки «починали»

з горизонтальної інтеграції і успішно дотримуються її до цього часу, вдало поєднуючи з вертикальною і диверсифікованою в окремих сферах і на певних етапах розвитку.

Більше того, висловлена думка взагалі ставить під сумнів ефективність вертикальної інтеграції. Тоді як «особливий» характер перехідної вітчизняної економіки робить вертикальну інтеграцію особливо значущою. Зауважимо, що і бізнес, і владні структури України спрямовані саме на створення вертикально інтегрованих структур. Така орієнтація зумовлена як власне їх перевагою, так і специфікою перехідної економіки. Варто зазначити, що найважливішою історичною причиною вертикально орієнтованих тенденцій є галузевий характер корпоративної організації радянської економіки. Невипадково ще до початку масової приватизації з метою прискорення формування ефективних вертикально інтегрованих комплексів було вирішено створити в деяких галузях холдингові компанії. Однак процес приватизації, а також природне прагнення керівників підприємств до самостійності і безпосереднього присвоєння результатів ринкових перетворень призвели до розриву налагоджених адміністративних, технологічних і організаційних зв'язків. Практична відсутність ринкової інфраструктури, інформаційний вакуум ринкового простору створили умови для виникнення величезної маси посередників, які спекулювали на відсутності досвіду функціонування самостійних підприємств. Позбутися від надмірного посередництва можна було тільки шляхом зміцнення вертикальних зв'язків і прямої вертикальної інтеграції підприємств різного ступеня взаємозалежності.

В Україні розвиток інтеграційних процесів характеризується проходженням складного шляху від рейдерства (початок 1990-х років) до цивілізованих методів ведення бізнесу.

Період 1993–1998 років відзначався масовою приватизацією державного майна і появою специфічного типу рейдерства (купівля акцій у трудового колективу за заниженими цінами). В цей час формувалася база для подальших інтеграційних угод.

Хронологічно процеси інтеграції можна відобразити таким чином:

1) 1998–2003 роки – відбувся перерозподіл власності після кризи 1998 року; спостерігалися зародження ринку злиттів і поглинань та підвищення уваги інвесторів до окремих галузей;

2) 2003–2005 роки – період економічного зростання; відбувається активний розвиток ПП, формується висока частка участі держави у цих процесах;

3) 2005–2007 роки – відбувається зростання активності злиттів і поглинань;

4) 2007–2010 роки – світова економічна криза; скорочуються обсяги світових інтеграційних угод; спостерігається різке зниження інтересу до інтеграційної діяльності;

5) 2010–2013 роки – нові тенденції на ринку злиттів і поглинань з урахуванням кризових явищ та їх наслідків;

6) 2013 – сьогодні – політична нестабільність, конфлікт на Сході України спричинили суттєве уповільнення ринку злиттів і поглинань та підвищення загального рівня недовіри до фінансового сектору [10, с. 180].

Головні тенденції, які визначають інтеграційні процеси в Україні, – оптимізація структури і позбавлення від збиткових напрямів, концентрація. Найбільшу кількість інтегрованих об'єднань, як вже було зазначено раніше, складають вертикально-інтегровані холдинги, більшість яких створена в аграрному секторі та металургії.

Зокрема, вертикально-інтегрованими компаніями в аграрному секторі є «Ukrlandfarming», «Миронівський хлібопродукт» (спеціалізація: птахівництво, рослинництво, виробництво цукру і насіння, молочне і м'ясне тваринництво тощо), «KERNEL» (займається виробництвом і продажем соняшникової олії, виробництвом цукру, наданням послуг елеваторів і терміналів), «Астарт-Київ», «Галс Агро» (вирощування цукрових буряків, виробництво цукру, рослинництво, молочне тваринництво).

Вертикальна інтеграція аграрних компаній виявляється в їх проникненні у сферу перероблення аграрної продукції. Наприклад, виробники цукрових буряків використовують різні форми інтеграції з переробниками сировини (цукровими заводами), виробники молока – з молокозаводами, виробники птиці – з птахокомбінатами, виробники м'яса – з м'ясокомбінатами. Переваги такої форми інтеграції полягають у зниженні ризиків операційної діяльності, формуванні додаткової вартості, недоліки – у високій вартості переробки [2].

Визначальним способом формування великих організаційних структур в Україні є створення холдингів. Найбільш потужними у вітчизняній промисловості нині є металургійні холдинги: «ІСД» (створений 1995 році шляхом інтеграції металургійних активів ПАТ «Алчевський металургійний комбінат», ПАТ «Алчевськкокс», ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Ф.Е. Дзержинського», «ISD-Dunaferr» (Угорщина), «ISD-Huta Częstochowa» (Польща)); «Метінвест» (2006 рік, сформований на базі Північного гірничо-збагачувального комбінату, Інгулецького гірничо-збагачувального комбінату, Центрального гірничо-збагачувального комбінату, «Краснодонвугілля», «United Coal Company», Металургійного комбінату «Азовсталь», Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча, Єнакіївського металургійного заводу, Харцизького трубного заводу, Авдіївського коксохімічного заводу, компанії «Інкор і Ко»); «Євраз Україна» (2007 рік, створений на базі ПАТ «Євраз – ДМЗ ім. Петровського». ПАТ «Євраз Суха Балка», ПАТ «Євраз Баглейкокс») тощо [2].

Зважаючи на окреслені етапи та їхню характеристику, динаміку вітчизняного ринку злиттів і поглинань можна охарактеризувати як нестійку і нестабільну, яка тільки починає становлення і набуває основних ознак та характеристик інтеграційних процесів.

Інтеграційні процеси в Україні загалом відповідають світовим тенденціям. Однак вони мають певні особливості, які формуються під впливом низки проблем, серед яких слід назвати неупорядкованість та непрозорість бізнесу (неоптимізована структура бізнесу, недостатня документальна урегульованість ПП); порушення у сфері корпоративного права та вимог анти-монопольного законодавства; «довірені» проблеми, нерозв'язаність фондового ринку [11; 12].

Висновки. Однією з визначальних тенденцій організаційних перетворень у світовій економіці є формування великих інтегрованих структур, які стають основними суб'єктами діяльності на всіх рівнях. Світова та вітчизняна практика засвідчує високу активність підприємств і компаній у процесах інтеграції. Однак якщо за кордоном до цих процесів долучаються підприємства майже всіх сфер економічної діяльності, то в Україні ця тенденція спостерігається тільки в окремих галузях економіки.

Активізація інтеграційних процесів у вітчизняній промисловості потребує формування адекватних інтеграційних меха-

нізмів, які б забезпечували високі кінцеві результати діяльності. Структура й моделі інтегрованих формувань мають створюватися з урахуванням різних умов господарювання, регіональних особливостей виробництва, форм власності учасників об'єднання тощо.

Література:

1. Хаустова В. Аналіз основних хвиль злиттів і поглинань у світовій економіці / В. Хаустова, Т. Колодяжна // Проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 7–16.
2. Оксак А. Злиття та поглинання в національній економіці : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / А. Оксак. – К., 2016. – 219 с.
3. Яненко І. Особливості злиттів і поглинань в Україні та Європі / І. Яненко, В. Зельдіс // Наукові праці. Економіка. – 2016. – Вип. 263. – Т. 275. – С. 70–76.
4. Максименко А. Тенденції та стратегічні мотиви злиття і поглинання міжнародних корпорацій / А. Максименко // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 9–10 (1). – С. 11–14.
5. Левківський В. Злиття та поглинання в стратегії зарубіжної експансії ТНК / В. Левківський // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 2. – С. 9–15.
6. Meeks G. Disappointing Marriage: A Study of the Gains to Mergers / G. Meeks. – New York : Cambridge University Press, 1977. – 109 p.
7. Rumelt R. Strategy, Structure, and Economic Performance / R. Rumelt. – Cambridge : Harvard University Press, 1974. – 235 p.
8. Heather K. The Economics of Industries and Firms / K. Heather. – Harlow, Great Britain : Person Education Limited, 2002. – 272 p.
9. Гроув Э. Выживают только параноики. Как использовать кризисные периоды, с которыми сталкивается любая компания / Э. Гроув ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 200 с.
10. Основні тенденції та пріоритети реорганізації підприємств, спрямованої на їх укрупнення в умовах інституційних трансформацій / [Л. Тешева, О. Невдачина, М. Гарапко] // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2016. – Вип. 2. – Т. 21. – С. 178–181.
11. Фролова Т. Глобалізаційні тенденції розвитку процесів злиття та поглинання у світовій економіці / Т. Фролова, К. Отченаш // Еко-

номічна наука. Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 18. – С. 29–35.

12. Федулова Л. Інтеграційні процеси корпоративних структур: можливості для інноваційного розвитку економіки України / Л. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2004. – Вип. 4. – С. 9–27.

Попик М.М. Отечественный и зарубежный опыт интеграционных процессов в промышленном комплексе

Аннотация. В статье исследован отечественный и зарубежный опыт интеграционных процессов в промышленном комплексе. Проанализированы основные этапы развития указанных процессов в мировой практике. Выявлены отраслевые особенности горизонтальной и вертикальной интеграции предприятий. Определены основные проблемы, которые замедляют интеграционную активность в отечественной промышленности.

Ключевые слова: интеграция, интеграционные процессы, этапы развития интеграционных процессов, отечественный и зарубежный опыт интеграции, промышленный комплекс.

Popyk M.M. The domestic and foreign experience of integration processes in the industrial complex

Summary. The article examines the domestic and foreign experience of integration processes in the industrial complex. The main stages of the development of these processes in the world practice are analysed. Branch features of horizontal and vertical integration of enterprises are revealed. The main problems, which slow down the integration activity in the domestic industry complex, are determined.

Keywords: integration, integration processes, stages of development of integration processes, domestic and foreign integration experience, industrial complex.